

УДК 378.046.4:376.545:005

В. В. УШМАРОВА

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РОБОТИ ЗІ ЗДІБНИМИ УЧНЯМИ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті наведено результати визначення методологічної бази дослідження проблеми вдосконалення готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібним учнями в системі післядипломної педагогічної освіти. Обґрунтовано доцільність використання для наукового пошуку багаторівневої методології, схарактеризовано методологічні підходи до дослідження проблеми.

Ключові слова: методологія, підхід, здібні учні, учитель початкової школи, післядипломна педагогічна освіта.

Аналіз наукових праць у галузі методології (В. Гершунський, С. Гончаренко, В. Гмурман, В. Загвязинський, В. Краєвський, В. Кушнір, І. Лернер, О. Новіков, В. Полонський, М. Скаткін, В. Сластьонін, Є. Хриков, Г. Щедровицький та ін.) показав, що існують різні позиції щодо розуміння методології взагалі й педагогічної методології зокрема. У найбільш широкому значенні методологію розуміють як учення про організацію діяльності (О. Новіков). Із загальнофілософських позицій методологію визначають як учення про принципи побудови, форми, способи, методи, прийоми, засоби науково-пізнавальної, науково-дослідницької діяльності (І. Блауберг, Е. Юдін). Методологію педагогіки найчастіше тлумачать як теорію методів педагогічного дослідження, а також теорію для створення освітніх і виховних концепцій.

У структурі методологічного знання розмежовують ієрархію рівнів: філософський, загальнонауковий, конкретнонауковий і технологічний (за Е. Юдіним). Перші три рівні методології забезпечують відповідність педагогічного дослідження системі цінностей сучасного суспільства (перший рівень); найбільш ефективним шляхам вирішення соціальних проблем (другий рівень); тенденціям розвитку педагогічної науки (третій рівень). Четвертий рівень забезпечує технологічну реалізацію концептуальних засад дослідження, сформованих за допомогою перших трьох рівнів методології [7, с. 112.].

Кожен рівень методології представлений певними науковими підходами. Сучасна українська й зарубіжна педагогіка визнає, що методологічний підхід не лише закладає модель авторського бачення, розуміння та інтерпретації явищ, фактів і подій у педагогіці, а й виступає науковим підґрунтям цілісного аналізу її об'єкта, визначає кут зору на логіку та етапи його розвитку, регламентує відбір й інтерпретацію фактологічного матеріалу, закладає параметри оцінювання досліджуваних педагогічних явищ тощо. Найчастіше науковці пов'язують поняття підходу з фіксацією певної спрямованості дослідження, його цільовою орієнтацією, які в сукупності визначають його загальну стратегію.

Тенденцією кінця ХХ – початку ХХІ ст. стало чітке прагнення до методологічного синтезу. Багато складних і надскладних об'єктів вивчено сучасною наукою за допомогою поєднання декількох підходів. Аналіз сучасних дисертацій показав, що методологія розвивається в декількох напрямках: синтетичному; інтегративному (так, наприклад, системний підхід інтегрується з акмеологічним, аксіологічним, синергетичним, що уможливорює поліаспектне дослідження однієї й тієї самої проблеми); рівневому.

Мета статті полягає в обґрунтуванні методологічних підходів до дослідження проблеми вдосконалення готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними учнями в системі післядипломної педагогічної освіти.

Філософський рівень методології визначає вихідні погляди дослідника на сутність явища через основні закони й принципи сучасних концепцій пізнання. Будь-яка наука, яка володіє складним концептуальним устроєм, потребує філософського аналізу. За відсутності філософського аналізу неможливо уникнути численних парадоксів, апорій, антиномій, які завжди супроводжують розвиток будь-якої науки.

Вітчизняна філософська традиція полягає в безальтернативному пануванні протягом тривалого часу діалектичного матеріалізму. Втім, як зазначає В. Канке, теорію діалектичного матеріалізму, створену у ХІХ ст., за останні сто років не лише не вдалося розвинути, а й у її серцевині були виявлені суттєві недоліки [5, с. 53–54]. Тому вчений закликає інтелектуалів, зокрема педагогів, урахувувати ці обставини, не ставати заручниками застарілих філософських уявлень і не перетворювати вітчизняну науку на резервацію діалектичного матеріалізму.

Здійснюючи аналіз наукової проблеми, потрібно виходити з позицій синтезу досягнень провідних сучасних філософських напрямів: аналітичної філософії (Б. Рассел, Г. Фреге, Дж. Мур, Л. Вітгенштейн, Р. Карнап, У. Куайн, Х. Рейханбах, та ін.); герменевтичної філософії (В. Дільтей, М. Хайдеггер, Ю. Хабермас та ін.); постструктуралізму (М. Фуко, Ж. Деррида, Ж. Делез, Ж.-Ф. Ліотар та ін.) тощо [5, с. 50–52].

Загальна методологія науки являє собою теоретичні концепції, які застосовують у більшості наукових дисциплін. Другий рівень методології визначає принципи дослідження, аналіз системи основних категорій, понять, концепцій. У нашій статті загальний рівень методології досліджень представлений системним, синергетичним і діяльнісним підходами.

Системний підхід – універсальний інструмент методології наукового пізнання, який широко використовують у багатьох сферах науки. Реалізація системного підходу до педагогічних об'єктів передбачає розробку засобів їх аналізу й синтезу як систем. Ідея системи – упорядкованої, структурованої сукупності елементів – лежить в основі системного підходу. Системний підхід характеризується певною сукупністю понять: діючий елемент, зв'язки, система, структура; вхід і вихід, рівновага, стабільність, саморегуляція (за О. Ланге, Е. Юдіним) та визначається принципами цілісності, ієрархічності, структуризації, множинності, системності [10, с. 157–158].

Системний підхід до вдосконалення готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними учнями в системі післядипломної педагогічної освіти дає змогу розглядати його, з одного боку, як підсистему підвищення професійної кваліфікації вчителів початкової школи в системі післядипломної педагогічної освіти, що передбачає синтез курсової й міжкурсової підготовки і самоосвіти вчителів; з іншого – як багатоаспектну систему, яка включає комплекс підсистем, що взаємодіють (підсистеми методологічної, теоретичної, методичної, особистісної підготовки), які в сукупності взаємозв'язків забезпечують сформованість готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними учнями.

Сьогодні неможливо аналізувати складні процеси і явища, не використовуючи мови синергетики. Виникнення в 1970-х рр. нового міждисциплінарного напрямку – синергетики – науки про активні нелінійні середовища, в яких розгортаються процеси самоорганізації (І. Пригожин, Г. Хакен), було пов'язане з відкриттям детермінованого хаосу (“порядок з хаосу”), яке істотно змінило фундаментальні уявлення про Універсум, його елементи й рівні організації. Синергетика виходить з розуміння розвитку як неперервного чергування хаосу та порядку.

Творцем синергетичного напрямку й винахідником терміна “синергетика” є професор Штутгартського університету Герман Хакен. Термін походить від грецького “synergeia” (“син” – сприяння, співробітництво, співдружність, “ергос” – дія) і перекладається як “енергія спільної дії”. За Г. Хакеном, синергетика вивчає системи, що складаються з великої кількості компонентів або підсистем, які складним чином взаємодіють між собою.

Методологічна перевага синергетики порівняно з іншими теоріями полягає в тому, що останні аналізують процеси упорядкування та організації під специфічним дослідницьким кутом зору. Так, наприклад, класична соціологія й кібернетика акцентують свою увагу переважно на проблемах стійкості та рівноважності систем, а отже, їх керованості; теорія соціальної ентропії – на ролі нерівноважності у формуванні соціального порядку. Предметом вивчення синергетики є системи, що самоорганізуються. Самоорганізація – це процес упорядкування частин та елементів системи в просторі й часі за рахунок їхньої внутрішньої узгодженої взаємодії (на відміну від організації, під якою мають на увазі те саме, але під впливом зовнішнього фактора). Предметом вивчення синергетики є всі етапи універсального процесу самоорганізації як процесу еволюції порядку – його виникнення, розвитку, самоускладнення й руйнування, тобто весь цикл розвитку системи в аспекті її структурного упорядкування [2].

Дослідники вказують, що синергетика як методологічний принцип у педагогічній діяльності дає змогу посилити процес формування особистості як суб'єкта власного розвитку, оскільки синергетичні принципи дозволяють інакше розглядати проблему розвитку. Також необхідне усвідомлення того, що педагогічні системи є синергетичними за своєю природою і функціями, їм не можна нав'язувати те, що суперечить їх внутрішньому змісту й логіці розгортання внутрішніх процесів. Для таких систем можли-

вий лише "...вірогідний опис, і ніяке припинення знання не дозволить детерміновано передбачити, яку саме структуру обере система" [9, с. 27].

Відповідно до критеріїв застосування синергетичного підходу можна припустити, що до процесу вдосконалення готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними учнями як об'єкта наукового дослідження можна застосувати підстави синергетичної парадигми: як відкрита нерівноважна система, процес удосконалення готовності вчителів до роботи зі здібними учнями володіє певним ступенем нестійкості, саморозвитку та самодобудовування. Синергетичний підхід дає змогу розглядати вдосконалення готовності вчителів до роботи зі здібними учнями як процес, який значною мірою самоорганізується, ґрунтується не на прямих причинно-наслідкових зв'язках, а проходить неоднозначно, процес, зумовлений множинними внутрішніми й зовнішніми впливами: закономірними та випадковими, передбачуваними й стихійними, впорядкованими та хаотичними.

Діяльнісний підхід ґрунтується на теоретичних положеннях концепції Л. Виготського, О. Леонтьєва, Д. Ельконіна, П. Гальперіна, які розкривають основні психологічні закономірності процесу навчання й виховання, структуру освітньої діяльності з урахуванням загальних закономірностей онтогенетичного розвитку людини. Діяльнісний підхід виходить з положення про те, що психологічні здібності людини є результатом перетворення зовнішньої предметної діяльності на внутрішню психічну діяльність шляхом послідовних перетворень (принцип інтеріоризації – екстеріоризації). Таким чином, особистісний, соціальний, професійний розвиток людини визначається характером організації її діяльності.

Діяльнісний підхід вважають однією з педагогічних стратегій, які "увійшли до золотого фонду педагогічної культури. Сутність його у тому, що виховання школярів будується на основі діяльності, яка її формує" [4, с. 44]. Це положення має давню традицію. Ще А. Дістреveg відзначав, що знання й уміння "не можуть бути надані або повідомлені. Будь-хто, бажаючи до них долучитися, має досягнути це власною діяльністю" [3, с. 113].

У системі професійної освіти діяльнісний підхід набуває нового сенсу. Під час професійної підготовки відбувається постійне збагачення змісту діяльності на основі моделі діяльності фахівця, що включає опис системи його основних функцій, проблем і завдань, предметних і соціальних компетентностей. Діялісна модель підготовки фахівця (А. Вербицький) передбачає постійну трансформацію видів діяльності від навчально-пізнавальної діяльності академічного типу через досвід квазіпрофесійної діяльності до професійної діяльності в процесі виробничої практики.

Методологічне обґрунтування дослідження проблеми з позицій діялісного підходу дає змогу розглядати процес удосконалення готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними учнями в системі післядипломної педагогічної освіти як діяльність учителів початкової школи з удосконалення та самовдосконалення спеціальних теоретико-методологічних і методичних знань, набуття практичного досвіду, розвитку особистісних якостей, спрямованих на ідентифікацію, навчання й виховання здібних і обдарованих учнів молодшого шкільного віку.

Конкретно-науковий рівень методології детермінує процес дослідження з опорою на аналіз сучасних підходів, теорій, систем, закономірностей, принципів, які є специфічними для тієї чи іншої конкретної науки.

Особлива увага до компетентнісного підходу зумовлена, як стверджують науковці (Н. Бібік, І. Зимня, О. Пометун, О. Савченко, А. Хуторський та ін.), по-перше, тенденцією інтеграції, глобалізації світової економіки. По-друге, зміною освітньої парадигми “ЗУН” – парадигми результату освіти, орієнтованої на ієрархію знань, умінь, навичок, методик їх формування, контролю й оцінювання, на парадигму СВЕ (competence-based-education) – освіти, орієнтовану на вільний розвиток людини, на творчу ініціативу, самостійність, конкурентоспроможність, мобільність майбутніх спеціалістів [6]. Концептуальна ідея компетентнісного підходу полягає в розробці ключових компетенцій, які охоплюють професійну, особистісну, соціальну, гуманітарну сфери. У контексті компетентнісного підходу готовність учителя початкової школи до роботи зі здібними учнями ми розглядаємо як комплекс компетенцій, що відповідають змісту мотиваційного, змістового, процесуально-діяльнісного, рефлексивного й особистісного компонентів і є фундаментом його професійної компетентності.

Впритул до компетентнісного підходу наближається особистісно орієнтований підхід, який стверджує орієнтацію на особистість як на мету, суб’єкт та результат освітнього процесу. Особливе значення має акцент на унікальності особистості, створенні педагогічних умов, які забезпечують і підтримують процеси саморозвитку й самореалізації, розвитку неповторної індивідуальності. Особистісно орієнтований підхід до вдосконалення готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними учнями в системі післядипломної педагогічної освіти у своєму концептуальному значенні включає в себе найбільш адекватні методи і прийоми, що відповідають таким вимогам, як діалогічність; діяльнісно-творчий характер; спрямованість на підтримку індивідуальної освітньої траєкторії як персонального шляху реалізації особистісного потенціалу вчителів початкової школи; надання їм необхідного простору, свободи вибору змісту і способів удосконалення зазначеної готовності.

Висока місія навчання й виховання вимагає як методологічну основу виокремити аксіологічний підхід, який надає їм ціннісного напрямку. З позицій аксіологічного підходу людина є найвищою цінністю та метою соціального розвитку, в основі якого лежить розуміння й ствердження цінності людського життя, значущості особистості та освіти; одним із засобів її розвитку. Провідною цінністю освіти є становлення й розвиток особистості як індивідуальності в її самобутності, унікальності та неповторності. Таким чином, можна впевнено говорити про тісний взаємозв’язок аксіологічного, особистісно орієнтованого й компетентнісного підходів. Процес удосконалення готовності вчителя початкової школи до роботи зі здібними учнями в системі післядипломної педагогічної освіти в контексті аксіологічного підходу є процесом засвоєння універсальних загальнолюдських і професійних цінностей, процес сходження до цих цінностей. Засвоєння цінностей відбувається шля-

хом їх інтеріоризації в процесі підвищення кваліфікації педагогів та активної професійної діяльності вчителів. На основі привласнених універсальних загальнолюдських та професійних цінностей розвивається ціннісне ставлення до себе (образ Я), професійної діяльності (образ Я в професії), соціуму (образ соціуму), культури (образ культури), світу (образ світу).

В основу нашого дослідження також покладено андрагогічний підхід, оскільки йдеться про організацію підготовки дорослих учнів. Проблеми андрагогіки висвітлено в цілій низці публікацій українських та зарубіжних учених: Т. Білобровко, Н. Вербицької, О. Вербицького, І. Зязюна, І. Колеснікової, В. Крупицького, Л. Лук'янової, В. Олійника, О. Пехоти, Н. Протасової, Л. Сігаєвої, С. Сисоевої, Т. Сорочан та багатьох інших.

Андрагогіка (у перекладі з грецької андрос – доросла людина, чоловік; агогейн – вести, “ведення дорослої людини”) – це наука, яка розкриває теоретичні та практичні аспекти навчання дорослої людини протягом усього життя. Уперше цей термін був вжитий у 1833 р. німецьким ученим, істориком А. Капп. За визначенням Н. Ничкало, андрагогіка – педагогіка дорослих, одне з визначень галузі педагогічної науки, що охоплює теоретичні та практичні проблеми освіти, навчання й виховання дорослих [8].

Закономірності підготовки дорослих у системі освіти як суб'єктів діяльності досліджує С. Вершловський. Він констатує, що ця освітня сфера підпорядкована провідним цілям особистості, таким як професійні, сімейні тощо. Тому освіта залежить від інтересів і здібностей суб'єкта, його потреб, які визначаються життєвою ситуацією. Звідси – прагматичне ставлення дорослого до освіти. Доросла людина орієнтується на практичний результат навчання, який дає змогу застосувати нові знання та вміння, здобути нову професію, підвищити свій соціальний або професійний статус [1]. Андрагогічний підхід до процесу вдосконалення готовності вчителів до роботи зі здібними учнями в системі післядипломної педагогічної освіти означає створення оптимальних умов для реалізації освіти дорослих, які володіють самосвідомістю, життєвим і професійним досвідом, вмотивовані до навчання й орієнтовані на використання отриманих знань у самостійній професійній діяльності зі здібними учнями.

Для цілісного осмислення сутності процесу вдосконалення готовності вчителів до роботи зі здібними учнями в системі післядипломної педагогічної освіти нам необхідно звернутися до ідей акмеологічного підходу. Акмеологія розглядає людину як суб'єкт професійного вдосконалення (як самовдосконалення, так і опосередкованого акмеологічними технологіями) (А. Бодальов, А. Деркач, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Рибалко та ін.). Особливе значення для нас має унікальна здатність суб'єкта змінювати різні способи власної організації щодо об'єктивно існуючих. Ця обставина є ключовою для побудови суб'єктом освіти індивідуальних стратегій професійно-творчого саморозвитку відповідно до умов середовища закладів післядипломної освіти та особливостей професійної діяльності.

Суть акмеологічного підходу до проблеми вдосконалення готовності вчителя початкової школи до роботи зі здібними учнями полягає в спрямованості

освітньої діяльності закладів післядипломної педагогічної освіти на створення умов для найбільш повного розкриття сутнісних сил самими вчителями, інтегрування знань з психології, педагогіки, предметно-фахових методик навчання здібних дітей молодшого шкільного віку, використання сформованих знань та вмій у практиці роботи зі здібними учнями, оволодіння суб'єктом післядипломної педагогічної освіти найбільш ефективними способами професійного самовдосконалення готовності до роботи зі здібними учнями.

Технологічний рівень методології дослідження проблеми дає змогу розробити моделі, алгоритми, процедури, техніку, які забезпечують отримання емпіричного матеріалу дослідження та його первинну обробку. Цей рівень забезпечує можливість уведення результатів дослідження в науковий обіг.

На четвертому – технологічному – рівні методології методика дослідження являє собою комплекс взаємодоповнюваних теоретичних та емпіричних методів, які підпорядковані розглянутим вище методологічним принципам і в поєднанні здатні з найбільшою ймовірністю вивчити й охарактеризувати процес готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними учнями в системі післядипломної педагогічної освіти. Як комплекс взаємодоповнюваних методів дослідження ми виокремлюємо такі: методи вивчення філософської та психолого-педагогічної літератури, діагностичні, обсерваційні, праксиметричні, експериментальні, математичні.

Висновки. Визначення методологічних підходів спрямовує проектування процесу вдосконалення готовності вчителів до роботи зі здібними учнями в системі післядипломної педагогічної освіти, дає уявлення про складність і багатогранність досліджуваного феномена. Предмет подальших досліджень становить обґрунтування закономірностей та принципів удосконалення готовності вчителів початкової школи до роботи зі здібними учнями в системі післядипломної педагогічної освіти.

Список використаної літератури

1. Вершловский С. Взрослый как субъект образования / С. Вершловский // Педагогика. – 2003. – № 8. – С. 3–8.
2. Гребенюк Е. Н. Синергетический подход в гуманитарном исследовании : монография / Е. Н. Гребенюк. – Астрахань : Астраханский гос. ун-т, 2011. – 100 с.
3. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег. – Москва : Педагогика, 1956. – С. 113.
4. Журавлев В. И. Педагогика в системе наук о человеке / В. И. Журавлев. – Москва : Педагогика, 1990. – С. 44.
5. Канке В. А. Философия педагогики : монография / В. А. Канке. – Москва, 2011. – 384 с.
6. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. – Київ : К.І.С., 2004. – 112 с.
7. Методологічні засади педагогічного дослідження : монографія / за заг. ред. В. С. Курила, Є. М. Хрикова ; Держ. закл. “Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – С. 112.
8. Ничкало Н. Г. Андрагогіка в системі педагогічних наук / Нелля Ничкало // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи : зб. наук. пр. / наук. рада: В. Г. Кремень, В. І. Луговий, І. А. Зязюн та ін. ; АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, відділ андрагогіки. – Київ, 2009. – Вип. 1. – С. 7–20.

9. Синергетика в психологии профессионального развития : сб. научных трудов / под ред. Э. Ф. Зеера. – Екатеринбург : Рос. гос. проф-пед. ун-т, 2004. – 122 с.
10. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности: методол. пробл. соврем. науки / Э. Г. Юдин. – Москва : Наука, 1978. – 391 с.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2015.

Ушмарова В. В. Методологические основы совершенствования готовности учителей начальной школы к работе со способными учащимися в системе последипломного педагогического образования

В статье представлены результаты определения методологической базы исследования проблемы совершенствования готовности учителей начальной школы к работе со способными учащимися в системе последипломного педагогического образования. Обоснована целесообразность использования для научного поиска многоуровневой методологии, охарактеризованы методологические подходы к исследованию проблемы.

Ключевые слова: методология, подход, способные учащиеся, учитель начальной школы, последипломное педагогическое образование.

Ushmarova V. Methodological Backgrounds of the Improvement of the Primary School Teacher's Readiness for the Work With Capable Pupils in the System of Post-Graduate Pedagogical Education

The article provides results of definition of the methodological basis of the research of the problem of the improvement of the readiness of primary school teachers for the work with capable children in the system of post-graduate pedagogical education. The expedience of the use for the scientific search of a multi-level methodology has been grounded, methodological approaches for the problem research have been characterized.

Pedagogics methodology is often interpreted as the theory of pedagogical research methods, and the theory for creation of educational and teaching concepts. the structure of methodological knowledge defines the hierarchy of levels: philosophical, general-scientific, specific-scientific and technological (according to E. Yudin). Each level of methodology is represented by certain scientific approaches. Methodological approach not only lays basis for the model of author's vision, understanding and interpretation of phenomena, facts, and events in pedagogics, but also becomes a scientific background of a holistic analysis of its object, defines the angle of consideration of logics and the stages of its development.

The idea of the article lies in grounding methodological approaches towards the research of the problem of improvement of primary school teachers for the work with capable students in the system of postgraduate pedagogical education.

In our research the general level of methodology of research is represented by system, synergetic and activity approaches. the methodological grounding of the primary school teachers readiness for the work with capable pupils in the system of post-graduate studies problem research is performed form the point of view of competence, personality oriented, axiological, andragogical, acmeological approaches.

The definition of methodological approaches directs the projecting of the teachers' readiness improvement process to the work with capable pupils in the system of post-graduate pedagogical education, provides insights into the complexity and catholicity of the researched phenomenon.

Key words: methodology, approach, capable pupils, primary school teacher, post-graduate pedagogical education.